

Taybetîyên Derbiranên Qalibî yên Dîyarbekirê*

Characteristics of The Formulaic Expressions of Diyarbekir

Eşref BURAN

Eşref BURAN | <https://orcid.org/0009-0004-1493-1719> | esrefkeydani@gmail.com
PhD. Candidate at Dicle University, Institute of Social Sciences, Department of Kurdish Language and Culture, Diyarbakır, Türkiye

Osman ASLANOĞLU

Osman ASLANOĞLU | <https://orcid.org/0000-0001-6534-3125> | aslanogluosman@gmail.com
Assoc. Prof. Dr., Dicle University, Faculty of Literature, Department of Eastern Languages and Literatures, Diyarbakır, Türkiye

Citation:

Buran, E. & Aslanoğlu, O. (2025). Taybetîyên Derbiranên Qalibî yên Dîyarbekirê. *Nubihar Akademi* 23, 71-99. DOI: 10.55253/2025.nubihar.1678898.

Submission Date	18.04.2025
Acceptance Date	12.06.2025
Publication Date	30.06.2025
Article Type	Research Article
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.net
Conflicts of Interest	There is no conflict of interest between the author and any parties in the article.
Complaints	The author(s) has no conflict of interest to declare. You may send any complaints to nubiharakademi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

* Ev gotara han, ji teza Eşref Buran a doktorayê a netemambûyî ya bi serernavê “Derbiranên Qalibî Yên Devera Dîyarbekirê (Berhevîkirin-Polînkirin-Kargînî-Bikaranîn) hatîye hilberandin. Herweha DÛBAPê ji bo xebata sehayî, piştgirîya darayî kirîye û numreya projeya DÛBAPê, EDB.23.001 e.

Ji bo vê xebatê ji Lijneya Etîkê ya Zanistên Civakî ya Zanîngeha Dicleyê destûr hatiye wergirtin. Biryara destûrê di pêvekê de hatiye parvekirin (Research permission has been granted by Dicle University Social Sciences Ethics Committee to this paper. The committee's decision is given as Appendix.)

Beşdariya Osman Aslanoğlu yê ku endamê Lijneya Editoran a Nûbihar Akademî ye, di nixandina vê gotarê de çênebûye.

Tevkariya nivîskaran: Eşref Buran %70 ; Osman Aslanoğlu %30 e. / The author contribution: Eşref Buran 70% ; Osman Aslanoğlu 30%.

Puxte

Dîyarbekira ku xwedî dîrokeka dêrîn û çandeka qedîm e, xwedî ziman û zaravayên cuda ye jî. Dîyarbekirîyan piştî xwe dane kevîrên reş yê Bedenê û bi kurdî (kurmançî- kirmanckî) û tirkî êş, jan, kêf, zewq, boçûn û hizrên xwe; kirine bêje, îdyom, stran, çîrok û hin keresteyên din yê devkî. Ji van keresteyan yek jî derbiranên qalibî ne. Derbiranên qalibî ku di jîyanê da mişt in, gelek caran xelaskerên axiver û guhdaran in û bi wan axaftin û ragihandineka baş pêk tê, bi saya serê wan hest û helwest bêyî fikirîn tînin derbirîn. Derbiranên qalibî ku civak bi wan dizane; di navmalê da, li bazar û kolanê, di şîn û şahîyan da, di biwarên curbicur yê jîyanê da pirîya ku hatine gotin, bûne axaftinên klîşeyî. Ev gotinên malhazirî û klîşeyî li Dîyarbekirê jî zêde zêde hene. Di vê xebatê da, bi rêya hin derbiranên qalibî yê Dîyarbekirê yê bi zaravayê kurmançî taybetîyên derbiranên qalibî yê Dîyarbekirê hatine destnîşankirin. Herweha bi rêya rapirsîyê, encam û rêjeyên berbelavîya derbiranên qalibî yê Dîyarbekirê, hatine eşkerekirin. Li gorî van daneyan, derbiranên Dîyarbekirê xwedî varyantên cuda ne. Piranîya van derbiranan di awayê risteyê da ne û rêjeya daxwazên başîyê ji yê xerabî û nebaşîyê zêdetir in. Herweha ji % 95ê derbiranan ji aliyê beşdarên rapirsîyê ve hatine zanîn.

Peyvên Sereke

Derbiranên qalibî, Dîyarbekir, taybetîyên derbiranan qalibî, ziman.

Abstract

Dîyarbekir, which has a long history and ancient culture, also has different languages and dialects. The people of Dîyarbekir have based on their backs on the black stones of the Beden and have turned their pain, suffering, joy, pleasure, sorrow and thoughts into sayings, idioms, prayers, songs, stories and other verbal tools in Kurdish (Kurmanji-Kirmanjki) and Turkish. One of these tools is formulaic expressions. Formulaic expressions that are common in life are often the saviors of speakers and listeners and through them good speech and communication is achieved, thanks to which feelings and attitudes are expressed without thinking. Formulaic expressions that society knows; in the home, in the market and on the street, in mourning and celebrations, in various fields of life, most of what is said has become cliched speech. These home-made and cliched words are also common in Dîyarbekir. In this study, the characteristics of Dîyarbekir's formulaic expressions have been determined through some formulaic expressions in the Kurmanji dialect of Dîyarbekir. In addition, in this study, the prevalence rates and results of Dîyarbekir formulaic expressions were explained through a survey. According to this data, Dîyarbekir expressions have different variants. Most of these formulaic expressions are in the form of rhymes and the percentage of good wishes is higher than bad and negative wishes. In addition, more than 95% of the formulaic expressions were known by the survey participants.

Keywords

Characteristics of formulaic expressions, *Dîyarbekir*, formulaic expressions, language.

Destpêk

Mirov, wekî jîndarekî bêyî ziman û axaftin nikarin jîyana xwe ya civakî saz bikin. Ku mirov li jîyaneka bêyî ziman û axaftin hûr bibe dê baş bibîne ku ziman amrazeka hingî bikêr e bêyî wî mirov ne dikare tiştekî bike ne jî dikare dinyayeka bêziman xeyal bike. Loma jî “ya ku mirovan dike mirov ziman e.” (Aksan, 1979, r. 64). Ev amraz yan jî hunerwerîya mirovan wekî ku Saussureyî jî gotîye “avahî û pergalek e” (vgz. Onan, 2012, r. 233) û sazûmankar e herweha dinya li ser wê pergalek û avahîyê gihîştîye roja îroyîn. Nema maze vê pergalekê reh û rîşalên xwe bera nava hemû komên mirovan dane. Di vê pergalekê -ziman- da jî, hin yeke hene, birra jî tam li pênasîya Saussureyî tên. Ew yekeyên han di nava pergalekê da bixwe jî xwedî pergaleka xweser in û hem jî mirovan li ser wê pergalekê li hev kirine. Ev yekeyên zimanî ku em qal dikin, derbiranên qalibî ne.

Derbiranên qalibî; wekî gotinên pêşîyan, îdyom, stran û mamikan keresteyên du dîsîplînan in ku yek jê zimannasî ya din jî folklor e. Çimkî ev yekeyên han wekî ku Tor jî amaje pê dike, hem veguhezerên çandê ne hem jî parazvanên zimanî ne (2012, r. 784). Ev yekeyên zimanî, di heman demê da li gorî raporta UNESCOyê ya 2003yan dikevin nava Mîrateyên Çandî yê Razber. Li gorî xala duyem ya vê raportê, nerît û derbiranên devkî mîrateyên çandî yê razber in. Û divê ev mîrateyên çandî ji aliyê dewletên alîgir ve bên vekolan, tesbîtkirin, parastin û pêşxistin (url 1).

Derbiranên qalibî; di sazîkirin û pêşxistina têkilîyên civakî, di nîşandana hest û helwestan da herweha di sazîkirina gotinê bixwe da jî xwedî roleka giring û jênerger in. Axaftin û danûstandinên rojane bi rêya van qaliban tên kirin û domandin. Nema maze di axaftina rojane da hinde karîger in Alwhan destnîşan dike ku Van-Lanker navê “axaftina otomatîk”ê li van gotinan kirîye (Alwhan, 2019, r. 25). Di dawet, şîn, şahî, oxirkirin, kirîn û firotinê da, li dikan, kuçe û bazaran, li mal û li der ve, li gund û bajaran derbiranên qalibî xwedî kargîrîyeka belave ne. Ji zarokên deh dozdeh salî bigire heta ciwanan, ji navseran bigire heta kal û pîran hemû nivîşên mirovan di jîyana xwe ya rojane da bi awayekî leqayî van derbiranan tên. Yan wekî guhdar yan jî wekî bikarêner dibin şahidê van gotinên bikêr. Lê pîrî caran mirov hîç pê nahese ku ew di dev û guhê mirovî bixwe da ne. Encax dema mirov, bi baldarî bala xwe dide wan bi wan û bi kargîrîya wan dihesê.

Amed/Amid yan jî Dîyarbekir/Dîyarbakir xwedî dîrokeka kevn e. Vê dîroka kevn bala lêkoleran zehf kêşaye û gelek lêkolîn û pirtûk derbarê vê babetê da hatine nivîsîn, lê zar û zimanê/n Dîyarbekirê û folklorê Dîyarbekirê zêde bala kesî nekêşaye. Nema jî kurdîya Dîyarbekirê -mebest jê sê zaravayên kurdî ne; kurmancî, kirmanckî, soranî- nebûye babeteka sereke ya lêkolînan. Ev xebata me, herçend bi temamî li ser zimanî nebe jî eleqedarê qada zimannasîyê ne.

Zimannasî û folklor du dîsîplînên cihê ne, lê her du jî neynik in û mirov bi xêra van neynikan raborîya gelan¹ bi xweşîkî dikare temaşe bike. Helbet ya ku rêya vê temaşekirinê jî vedike, keresteyên van her du dîsîplînan in. Dane yan jî keresteyên ku ji meydana tên berhevkin, dibin amrazên bikêr û zanistî. Bi rêya van daneyan

1 Têgiha “gel”î di vê xebatê da, li gorî pênasîya A. Dundesî ye (1998, r. 143).

jî teorî tîn pêşxistin, term û têgih tîn pênasekirin, agahî tîn polînkirin, nirxandin û hêlsengandin.

Ji bo berhevkirina keresteyan me jî berê xwe da sehaya bajarê Dîyarbekirê û em ketin pey berhevkirina derbiranên qalibî yê Dîyarbekirê. Mebesta me jî ev bû ku em bi rêya berhevkirina daneyan bikarin, derbiranên qalibî pênasê bikin û herweha bikarin taybetîyên van yekeyên zimanî û folklorî raxin ber çavan. Wekî şênîyekî vî bajarî, me du salan li kolan, bazar, şîn, dawet û seremonîyên curbicur yê vî bajarî guh da mirovan û me derbiranên qalibî ji wan kom kirin. Ji bo ku ev keresteyên han, bi giştî wekî daneyên zanistî bîn hêlsengandin, pêdivî pê heye ku em bi kurtasî qala rêbaz, seha, sînorên gotarê û bidestxistina daneyan bikin. Hingê dê xebata me sû-dewar û zanistîtir bibe.

Bi giştî di zanistên civakî da sê rêbazên sereke hene; yek jê rêbaza çendanî, yek jê rêbaza çawanî yek jî rêbaza têkel e. Di vê xebatê da, me rêbaza çawanîyê bi kar anîye û me keresteyên xwe bi rêya rêbaza çawanîyê hêlsengandine. Baş, amaje pê dike ku di rêbaza çawanîyê da vekoler, daneyan şirove dike û dişayisîne. Herweha ji daneyên xwe dikare dest bi giştîkirineka sînardar bike (? , r. 12). Karataş jî balê dikişîne ser vê rêbazê û dibêje ku, “di rêbaza çawanîyê da, riwangeyeka hevpar ya navdîsîplînî heye” (2017, r. 71). Ji ber ku xebata me jî navdîsîplînî ye, ev rêbaz ji bo me guncan e.

Di berdewamîya gotarê da, ji bo rêjeya berbelavîya derbiranên qalibî bê zanîn û herweha kîjan derbiran zêde tîn zanîn, kîjan kêmtîn zanîn, me bi 88 kesan ra rapirsîyeka onlîne çêkir. Di rapirsîyê da, derbiranên ku bi rêya çavdêriyê hatibûn berhevkirin cih girtine. Rapirsîya me ya ku ji sê beşan pêk tê, bi rêya torên civakî hat belavkirin û di maweya 4 rojan da hat encamdan. Ji hêla modelê ve jî lêkolîna me ya qadê xwe dispêre modela “lêkolîna bûyerê.” Ango di vê modelê da bûyer, rewş yan jî problemek bi daneyên hevdîtin, çavênî û dokumentan bi hûrgulî tîn analîzkirin û hêlsengandin. “Amanca modela lêkolîna bûyerê ew e ku kitekitan vekole, pênasê bike, şirove bike û hêlsengîne.” (Kurt, 2020, r. 102).

Sehaya vê xebatê, bi sînorên xwe yê fermî yê îroyîn bajarê Dîyarbekirê ye. Ji bajarî jî mebest ew e ku, ne bi tenê nava bajarî bixwe ye, ligel nava bajarî, navçe û gundên Dîyarbekirê jî sehaya xebatê pêk tînin. Sînorên vê xebatê, kurmançîya Dîyarbekirê ye. Zaravayên din yê kurdî -kirmanckî û soranî- herweha zimanê tirkî jî derveyî sînorê xebata me ne. Lêkolîna me, bi tenê derbarê derbiranên kurmanckî da ye.

Rêbaza bidestxistin yan jî berhevkirina daneyan jî xaleka giring ya xebatekê ye. Divê lêkoler bi rêbazeka guncan û bikêr daneyan bi dest bixe. Creswell ji Yinî vediguheze ku lêkolerek di modela lêkolîna bûyer/rewşê da dikare bi şeş awayan daneyan bi dest bixe: a) belge b) qeydên arşîvan c) hevdîtin b) çavênîya rasterast d) çavênîya beşdarî e) keresteyên fizîkî (vgz. Creswell, 2023, r. 102). Di vê xebatê da, me daneyên xwe bi rêbaza çavênîyê bi dest xistine. Li kuçe, kolan, dibistan, bazar, otobusên navbajêr; di şîn, şahî, dawet, oxirkirin, civat û mêvandarîyan da wekî nişte-cîyekî vî bajarî me guh daye dengê kurmanckîaxivên vî bajarî û derbiranên ku wan bi kar anîne di nava deqbanda wan da ew qeyd kirine û dane piştî tomarkirinê derbasî kompîturê hatine kirin.

1. Pênaseya Derbiranên Qalibî

Bikarênerên zimanekî, xwedî zanîneka pragmatîk in û di pratîkê da bi awayekî hostane zimanê xwe bi kar tînin (König, 1991, r. 59). Ev hostayên han, -hemû axiver- di axaftina xwe da, dema ku peyamekê ji ya/ê hember ra dişînin, çî bi zanabûn çî bê zanabûn, mohra xwe li peyama xwe dixin. Lê di hinek bikaranînan da ji mohr û şopên kesekî bêtir şop û mohrên çand, ziman, gel, netewe û dînekî dixuyên. Di van bikaranînan da ji afirandina şexsî bêtir, afirandina hevpar ya gelî heye. Ev bikaranînen han yekeyên zimanî ne û qalibî ne. Di zimanekî da yekeyên qalibî yê curbicur hene û ew bi hev ra dikevin bin têgiha “zimanê qalibî”yê. Îdyom, gotinên pêşîyan, dirûşm, derbiranên qalibî, hadîs, peyvên duyîne hinek ji wan yekeyan in (Gökdayı, 2020, r. 33-34; Teberoğlu, 2022, r. 109; Weinert vgz. Zavialova, 2015, r. 7). Ev yekeyên han, di zimanî da wekî qaliban bi cih bûne û mîna yekeyekê mîamele dibînin. Ev yekeyên zimanê qalibî, herçend xwedî hinek taybetîyên hevpar bin jî, her yek bi serê xwe xwedî hinek taybetîyên curbicur in jî. Lê ji ber ku mijara me nemaze derbiranên qalibî ne, em dê bi giştî qala manendî û cudatîyên yekeyên zimanê qalibî nekin, em dê berê xwe bidin derbiranên qalibî.

Berîya ku em derbasî pênaseya derbiranên qalibî bibin, hewce ye mirov bi kurtasî behsa navlêkirina vê têgihê jî bike. Ji ber ku berîya vê xebatê, li gorî lêkolîn û pirsyarîyên xwe, em rastî xebateka din nehatine hem di warê navlêkirin hem jî di warê pênasekirinê da ji neçarî me rêya xwe bi xwe danî. Helbet, di vî warî da dibe ku şaşî yan jî kêmasîyên me çêbibin. Dema ku em li ser xebatên babetê hûr bûn, me dît ku gelek navên cuda li vî cureyî hatine kirin. Wray & Perkîns balê dikişînin ser ku 42 navên cuda ji bo vê têgihê hatine emilandin (vgz. Wood, 2015, r. 36-37). Çil û du navên ku Wray & Perkînsî behs kirine di piraniya wan da manaya qalibî, qalibbûnê hene; loma me jî di kurdîya kurmancî da, peyva “qalib”ê bi awayê hevalnavê -qalibî- emiland. Lê divê peyveka din jî bihata balê û manaya têgihê tam zelal bikira. Dîsa li gorî xwendin û lêkolînên xwe, me dît ku di lîteratura babetê da, sê peyv derketine pêş: ziman, gotin, derbiran. Têgiha zimanê qalibî, me da alîyekî, çimkî di rûpelên pêş da me pê amaje kiribû ku, zimanê qalibî têgiheka berfirehtir e û di bin banê zimanê qalibî da gelek yekeyên dîtir yê qalibî hene. Herweha derbiranên qalibî wekî yekeyekê binbeşeka zimanê qalibî ne.² Ji têgihên “gotinên qalibî” û “derbiranên qalibî” jî me têgiha derbiranên qalibî bijart. Du sedemên vê yekê hebûn, yek jê di kurmancî da “gelek manayên peyva ‘gotinê hene” (Farqînî, 2004, r. 712-716). Me nexwest em manayeka dîtir ya zimanzanîyê jî lê bar bikin. Sedema duyem jî ev bû ku, li gorî hizra me peyva derbirînê, ji peyva gotinê xweştir rûdine û ji sedî sed beramberî “ifade”ya tirkî û “expression”a îngilîzî ye (Farqînî, 2004, r. 469). Loma jî me têgiha “derbiranên qalibî” rasttir û guncantir dît û me ev têgih bi kar anî.

Derbiranên qalibî, mijareka nû ye di dîsîplîna folklor û zimannasîyê da. Emrê wê hîn nebûye, nîv sedsalek jî. Helbet ev emirkinî ji bo babetekê, dide xuyakirin ku di wî

2 Ji bo agahîyên berfirehtir, binêrin: (Gökdayı, 2020, r. 33-34; Teberoğlu, 2022, r. 109; Weinert vgz. Zavialova, 2015, r. 7).

warî da hîn pêname, polînkirin û teorî di nava sergêjîyekê da ne û niqaşên babetê hîn germ in. Niqaş û kêşeya sereke ya nava vê babetê ew e ku, mirov dikare çawa pênameya derbiranên qalibî bike. Bayraktar (2019, r. 67) jî balê dikişîne ser ku ji ber pircuretî û sedemên curbicur yên bikaranînê pênamekirina derbiranên qalibî zehmet e.

Hebûna zehmetîyan rast e lê ev jî balkêş e ku ev babeta nûciwan di van çend salên dawîn da bûye mijareka populer jî, loma jî divê ji nava sergêjî û niqaşan em pênameya wê bişêyin derînin û sînorên wê destnîşan bikin. Baranî hewl daye ku derbiranên qalibî pêname bike û wî gotîye; “derbiranên qalibî, klîşe ne û bi saya bikaranîna zêde bûne qalib (2018, r. 39). Li gorî Ünsalê jî derbiranê qalibî; aîdê civak û çanda civakê ne û ew di nava dem, rewş, şert û deqbandeka dîyar da tên bikaranîn (2013, r. 1384). Bulut jî di xebata xwe ya derbarê babetê da dadixuyîne ku “Derbiranên qalibî, mîrateya civakê ya destlênedayî ne. Ew; taybetî, têkilî û fama dînî ya xelkê wê civakê, nîşan didin.” (2012, r. 1). Tor di gotareka xwe da derbiranên qalibî weha pêname dike; “Di nava mirovên civakê da ji bo pêkanîna ragihandinê hin gotinên hazir hene ku bikaranîna wan di dem û rewşên dîyar da bûye nerît, ji wan ra gotinên qalibî yan jî gotinên têkilîyê tê gotin.” (2012, r. 767).

Di van hewldanên jorîn yên pênamekirinê da em ji pênameyê bêtir taybetî, rol û giringîya derbiranên qalibî dibînin. Loma jî ew ji pênameyeka tekûz hinekî dûr in. Li gorî Erolê (2017, r. 17) pênameya derbiranên qalibî weha ye: “Ew cure gotin in ku ew rengvedana çanda civakê, hûrgulîyên têkilîyên mirovan, erf û edetên civakê ne.” Erolê jî di pênamekirina xwe da, bi tu awayî bala xwe nedaye deqband û avahîya cureyî. Herweha wekî Erolê, Bekdaş & Delenî jî di pênameya xwe da behsa avahîya vî cureyî nekirine. Li gorî Bekdaş & Delenî jî derbiranên qalibî; ew gotinên komî yên klîşe ne ku di zimanî da li gorî pêdivî, şertan tên gotin û bikaranîneka wan ya zêde û berbelav di zimanî da heye (2024, r. 118). Wray jî dema pênameya derbiranên qalibî dike ji pênameyeka stabîl xwe dide alî û bi taybetîyên sereke yên cureyî pênameya xwe pêşkeş dike. Li gorî wî; “derbiranên qalibî, ji hêla rêgezên rêzimanê ve nehatine çêkirin, ew wekî yek yekeyekê tên depokirin, yekser [bêyî hizirîn] wekî yekeyekê tên bîranîn û bikaranîn.” (vgz. Çukurlu & Erdem, 2023, r. 851). Bayraktar jî di pênameya xwe da, dadixuyîne ku derbiranên qalibî; mifteya ragihandineka zelal û zû; kargîn-sazên hevbandorîya civakî, organîzasyona gotin û xwederbirînê ne; herweha ew di heman şertên deqbandê da xwedî bikaranîneka hevpar û nerîtî ne û bi destê civakê teşegirtî ne; herî kêmtir du bêje ne ji bo bergind û parastina manayekê hatine ba hev û bûne qalib û tên derbirîn (2022, r. 27).

Pişti xwendina van hizir û boçûnan, tê famkirin ku ji bo ku pênameyeka baş ya derbiranên qalibî bê kirin wekî ku Gökdâyî (2020, r. 92) jî balê dikişîne ser di pênameyê da hewce ye ku mirov rêjeya bikaranînê, deqband, kargînî, avahî û manayê, ango pênc hêmanan berçav bigire. Loma jî mirov dikare pênameyeka weha bike ji bo vî cureyî: Derbiranên qalibî; ew keresteyên folklorîk û zimanî yên kurt, qalibî, nerîtî, hazir, kêmtir û gelêrî ne ku civak wan bi amanca vesazkirina gotinê, pêkanîna têkilîyên civakî, nîşandana hest û helwestan di deqbandeka guncav da bi manayeka taybet û bi awayekî berbelav bi kar tîne.

2. Taybetîyên Derbiranên Qalibî

Derbiranên qalibî, ligel cure/yekeyên din yê zimanê qalibî di jîyana rojane, ragihandinadevkî û nivîskî da xwedî rol û kargîniyeka zêde ne. Herweha roleka wan ya mezî di hînbûna zimanê duyem da jî heye. Lê mixabin, vî cureyî wekî îdyom, gotinên pêşîyan, dirûşm û peyvên duyîne zêde bala lêkolerên zimannasî û folklorê nekêşaye. Taybetîyên sereke yê vî cureyî ev in:

i. Piranîya derbiranên qalibî, herî kêr ji du bêjeyan pêk tên (Gökdayı, 2020, r. 78). Lê ligel vê derbiranên qalibî yê yekbêjeyî jî hene.

ii. Di derbiranên qalibî da, ji xeynî cihnavên kesî û paşgirên kesî guherînên zehf zêde tune ne (Şahin, 2019, r. 42). Di derbiranan da eger bêjeyek yekser guherîbe, ew her yek wekî derbiranên cuda tên hesibandîn.

iii. Piranîya derbiranên qalibî, di awayê ravek û risteyan da ne (Gökdayı, 2020, r. 74). Herçend bi piranî di awayê risteyan da bin jî dema derbiranên risteyî tên dabeşkirin û hêlengandin, di nava xwe da ew jî dibin çend beşên cuda.

iv. Derbiranên qalibî, bi awayekî qalibî tên jiberkirin û bi awayekî qalibî tên veanîn û bikaranîn (Wray & Perkins, 2000, r. 1). Ew wekî yekeyeka/hêmaneka qeşagirtî, miamele dibînin.

v. Derbiranên qalibî, herçend manayên curbicur bigirin jî, bêjeyên derbiranên qalibî ji manaya xwe ya esasî dûr nakevin (Gökdayı, 2020, r. 79).

vi. Derbiranên qalibî di hînbûna zimanê zikmakî da xwedî roleka giring in. Zarok bi wan hîn zimanî dibin (Jiang, 2021, r. 2; Wood, 2002, r. 4). Ligel vê rola wan di hînbûna zimanê duyem da jî zêde ye. Loma jî di planên hînbûna zimanî û amadekirina materyalên hînbûna zimanî da; derbiranên qalibî xwedî cihekî berbiçav in.

vii. Derbiranên qalibî, di zimên da sexberîyê pêk tînin (Sinclair vgz. Kecskes, 2017, r. 7). Ji ber ku ziman tim û tim rêya kurt û ekonomîk tercîh dike, derbiranên qalibî wekî xelaskerekî, xwe digihînin hawara axiverê/î û wê/î ji zehmetîya hizirînê xelas dikin.

viii. Derbiranên qalibî, di hin rewşên taybet û dîyar da tên bikaranîn (Bulut: 2012, r. 1).

ix. Derbiranên qalibî; axaftina dualî zelal, fambar, hêsan û kontrol dikin. Hem guhdar hem jî axiver bi saya wan di ragihandinê da hest û helwesta xwe bê arîşe nîşan didin (Şahin, 2019, r. 42; Lu, 2023, r. 17; Wood, 2015, r. 6-7).

x. Di derbiranên qalibî da nîşaneyên çand, ziman û dînî hene, (Toklu, 1995, r. 139). Bi rêya wan mirov derbarê civaka bikarêner da dibe xwedî gelek agahîyên giring û pêwîst.

xi. Hinek derbiranên ku di ragihandinê da tên bikaranîn, hewceyî bersivê ne (Ersoy, 2011, r. 12). Eger bersiv neyê dayîn, dê ragihandin têk here yan jî pêk neyê.

xii. Derbiranên qalibî ji alîyê piranîya bikarênerên zimanî ve tên zanîn. Loma jî ew di bikaranîna wan da serwest in (Rammell & Sidtis & Pisoni, 2017, r. 235).

3. Taybetîyên Derbiranên Qalibî yê Dîyarbekirê

Derbiranên qalibî dikarin ji alîyê kargînî, deqband, binyad, mana û rêjeya bika-ranînê ve bi giştî bên analîzkirin û polînkirin. Her xaleka vê babetê bi serê xwe mija-ra gotarên dirêj e. Loma jî em dê di vê beşê da bi mînakên ku me ji sehayê berhev ki-rine, taybetîyên derbiranên qalibî yê Dîyarbekirê derxin pêş. Herweha bi mînakên ji sehayê dê mijar hinekî din jî zelal bibe. Di nivîsîna derbiranan da me ev xalên han li ber çavan girtin:

i. Di deşîfeya derbiranan da, me kurmançîya axiveran esas girt.

ii. Di nivîsîna hêmanên derbiranê da guvaşa hevokê û bilêvkirina axiverê/î li ber çavan hatine girtin. Ligel vê derbiranên ku bi awayên yekjimar û pirjimar tîk bikanî wekî guhertoyên hev me bi xêzexwarê li ber hev nivîsîn.

iii. Cihnavên derbiranan qalibî mezin hatine nivîsîn. Manayê vê jî ew e ku ev cihnav li gorî deqbandê dikarin bi hev biguherin. Ango derbirana “Xwedê TE bêli” dikare bikeve halê “Xwedê WÊ/WÎ/WAN bêli.”

iv. Di nivîsîna derbiranan da me du nîşanên taybet bi kar anîne. Nîşana dabirê (‘) nîşana dengê eynê ye. Nîşana kevanbinê (,) jî îşaret pê dike ku gotinbêjê/î ew her du bêje di bêhnekê da gotine, anga wê/î her du bêje wekî bêjeyekê bi lîv kirine.

v. Ev bîr û boçûnên me xwe dispêrin 150 derbiranên ku me berhev kirine. Lîsteya tekûz ya derbiranan bi awayê rêza herfan di tabloya rapirsîyê -tabloya 2.- da ye.

Bi giştî yekeyên zimanê qalibî hemû kurt in, derbiranên qalibî jî wekî ku Gökdayî (2020, r. 78) amaje pê dike kurt in û ji du sê peyvyan pêk tîk. Herçend Gökdayî bê-jeyên derbiranan bi hejmarên du û sêyê sînordar kiribe jî, bi raya me, mesele kurt-bûna derbiranan e. Dema mirov li derbiranên mînak yê Dîyarbekirê dinêre dibîne ku yê ku ji du bêjeyan jî pêk hatine hene yê ji sê bêjeyan jî pêk hatine hene. Hinek nimûneyên me qeydkirî bi vî awayî ne:

“Bawer ki-Berxudar bî-Dûrî hazira-Halla halla-Hindik mawû-Îşê Xwedê-Qismet be-Rica dikim-Sihet xweş-Teqdira Xwedê-Xwedê neki-Zehmet newi” (2 bêje)

“Bêtarê bêtara heni-De ‘edet i-Dûrî ometa Miheme-‘Eyb i ‘eyb-Hayat û bîla-Ji ke-remaxwe-Ji MI gotin-N’alet li şeytîn-Ser serê mi-Xwedê ‘ef biki-Xwedê kerîm i-Yarbî ti zani” (3 bêje)

Ji xeynî derbiranên du sê peyvî gelek derbiran jî hene ku çar pênc şeş peyvî ne. Nemaze di kurdî da hebûna pêşdaçêk û paşdaçêkan herweha cudanivîsîna qertafên kesane jî hejmara bêjeyên derbiranên qalibî zêde kirîye. Derbiranên jêrîn mînakên derbiranên çar, pênc, şeş peyvî ne.

“Çi serê TE bêşnim-Ji Xwedê pêxember bitirsi-Karê Xwedê qedandin i-Qûna kê tazî ye-Xwedê berketa xu tê xê/kê-Xwedê canê sax bide-Xwedê ji bêtara bistrîne” (4 bêje)

“Dest, û lingê TE sax bi/bin-Destê Xwedê, l ser TE be-Rehme, l gora mirîyê TE bi-Xwe-

*dê bela xu bidi TE-Xwedê ewladkî salih bidi TE-Zêdeyîya WE bi xêr bi” (5 bêje)*³

“Bi xêr herî, bi xweşî vegerî-Di qismetê ME da çi hebe-Me kêr Xwedê zêde ki-Xwedê TE,j serê ME kêr neki-Xwedê yekA şîrhelal rastê TE bîni-Xwedê,b dê û bav mezin bike” (6 bêje)

Dema mirov bi giştî li derbiranên berhevkirî dinêre dibîne ku hejmara bêjeyên derbiranên kurmancî yên Dîyarbekirê, bi piranî 3-4 in. Meyla giştî li ser sê çar bêjeyan e. Lê ligel van herwekî me gotî, derbiranên 5-6-7 bêjeyî jî hene. Hinek derbiran jî hene ku bi tenê yekbêjeyî ne. Derbiranên *“Amîn-Bêmane-Bênezêr-‘Eferim-E-lawekîl-Ne‘ûzûbila”* yê mînakên we yekê ne.

Taybetîyeka dîtir ya derbiranan jî ew e ku derbiran ji ber ku qalib in, ne guherbar in, yan jî kêmguherbar in. Helbet mebesta me ji guhertinê ew e ku, dema mirov wan bi kar tîne dikare li gorî zayend û mêjerê wan biguncîne, lê wan li gorî deman naguncîne. Mesela derbirana destûrxwestinê *“TI îzna MI bidî”* li gorî mêjerê xwe diguhere û dikeve halê *“HÛN îzna ME bidin”*ê. Lê ev her du jî heman derbiran in. Guhertina li vir guhertineka mêjerî ye. Mesele mirov nikare vê derbiranê di dema borî û bê da bi kar bîne.

Derbiranên Dîyarbekirê *“Elawekîl”*⁴ û *“Xwedê wekîl”* ji aliyê mana, kargînî, deq-bendê ve beramberî hev tên. Lê ji ber ku ji aliyê binyadê ve û rêjeyê ve ne heman tişt in, ew du derbiranên cuda ne. Çawa ku me got, di derbiranan da mirov nikare li gorî xwe guherînekê bike, qalibê wan rê nade. Bêjeyên *“Reb, Ellah, Xwedê”* herçend hevmana yan jî nêzmanan bin jî li sehayê Dîyarbekirê me hîç nedît ku kesî derbiraneka wekî *“Reb wekîl”*ê bi kar anî.

Dîsa derbirana dûrxistina bêyomîyan *“Dûrî van deran”* li Dîyarbekirê bi sê awayên cuda derket pêşîya me. Di navbera varyantên derbirana 1. da cudatîyên fonolojîk û îdyolektê hene, di navbera derbirana 1. û her du derbiranên din da cudatîyên manayî hene, loma jî sê derbiranên cuda tên qebûlîkirin.

“Dûrî van deran/Dûrî vara/Dûrî va dera (Derbirana 1.)

Dûrî hazira (Derbirana 2.)

Dûrî ME/Dûrî ME bi” (Derbirana 3.)

Derbiranên qalibî, ji aliyê ristesazîyê ve bi çend awayên curbicur derdikevin pêşberî me. Jixwe yên yekbêjeyî, ew wekî bêje tên qebûlîkirin. Lê heçî ji du bêjeyan zêdetir in, di awayên fraz, ravek û risteyan da derdikevin hemberî me. Ev derbiranên han yên berhevkirî, *“Can bira can-Can can-Hek neheq-Halla halla-Heyat û bîla-Ser sera, ser çava-Tu û Xwedê-Xwedê hebîna”* derbiranên frazî ne. Derbiranên *“Bi gotina gotincîya-‘Eyba reş-Ji bo xatirê MIN-Saxîya canê TE-Ser çavê mi-Ser ronîya mi-Ser serê*

3 Ev derbiranên han di folklorê da wekî beşeka sereke ya edebîyata gelêrî tên hesabandin û bi navê duayan tên zanîn. Lê di zimannasîyê da, dua bi serê xwe ne cureyeka cuda ne, beşek in ji derbiranên qalibî.

4 Herçend ev derbirana qalibî ji du bêjeyan –Ellah+wekîl- pêk hatibe jî, me bi awayê ji hev cuda tên gotin qeyd nekirîye li sehayê. Di qeydên me da, her wekî yek bêjeyê hatîye gotin, loma me nîşana kevanbinê (,) nexist navbera her du peyvyan.

mi” jî derbiranên ravekî ne. Ji van derbiranên ravekî hinek ravekên navdêran, hinek jî ravekên daçekî ne.

Helbet hejmara derbiranên yekbêjeyî, ravekî û frazî di ber hejmara derbiranên risteyî da zehf kêm e. Di daneyên qadê da jî ev yek berçav e. Bi awayekî giştî mirov dikare bibêje ku, ji pêncê çarên derbiranan, derbiranên risteyî ne. Derbiranên risteyî di xwe da darazekê diheşînin, hest yan jî helwestekê nîşan didin. Dema mirov derbirana risteyî *“Ji pirsê eyb nebi”* yê dixwîne, di hişê mirovî da hizrek; dema derbirana *“Tu, b xêr û xweşî xerc kî”* yê dixwîne hestek bi zelalî dîyar dibe. Hinek derbiranên risteyî yê Dîyarbekirê ev in: *“Berketa Xelilîbram tê kevê-Bi xêr herî, bi xweşî vegeirî-Çavê min TE nebîne-Çi serê TE bêşînim-Hezar carî ser xêrê be-Ji Xwedê yi-Nav li dinê be-Neyê serê bisilmana-Rehme, l gora mirîyê TE bi-Solên TE, l ber derê ME kevn bûne-Xêra Xwedê li TE be-Xwedê nedi dijmini mi-Xwedê nîşan nede”*

Lê di hinek derbiranên risteyî da ji ber sexberîya zimanî (Bayraktar, 2019, r. 10) pêveberên risteyan jê ketine û derbiran bi awayê bêpêveber tên bikaranîn. Mesela derbiranên *“Bênezer-Çavê TE ronî-Hemd ji Xwedê ra-Ji MI waqa-N’alet li şeytîn-Sihet xweş-Teqdîra Xwedê-Xwedê çi gotibi-Xwedê wekîl”* ji wan risteyan in ku pêvebera wan ketîye. Lê ji deqbandê mirov fam dike ku pêvebera wan heye. Di tabloya jêrîn da halê pêveber ketî û pêveber heyî hatine nîşandan.

Tabloya 1. Berawirdiya derbiranên bi pêveber û bê pêveber	
Halê pêveber ketî	Halê pêveber heyî
<i>Bênezer</i>	<i>Bênezer [be]</i>
<i>Çavê TE ronî</i>	<i>Çavê/[n] TE ronî [be/bin]</i>
<i>Hemd ji Xwedê ra</i>	<i>Hemd ji Xwedê ra [be]</i>
<i>Ji MI waqa</i>	<i>Ji MI waqa [ye]</i>
<i>N’alet li şeytîn</i>	<i>N’alet li şeytîn [be/bê]</i>
<i>Sihet xweş</i>	<i>Sihet xweş [be]</i>
<i>Teqdîra Xwedê</i>	<i>Teqdîra Xwedê [ye/bû]</i>
<i>Xwedê çi gotibi</i>	<i>Xwedê çi gotibi [ew e]</i>
<i>Xwedê wekîl</i>	<i>Xwedê wekîl [e]</i>

Manaya derbiranên qalibî girêdayî lihevkirina endamên civakê ye. Heke endamên civakê li ser manaya wan li hev nekirina dê ev qalib di çarçoveyeka teng da bihatina zanîn û bikaranîn. Endamê/a civakê di jîyana rojane da di kîjan deqbandê da liqayî wê derbiranê hatibe, bêtî hemdê xwe, derbiran û deqbandê bi hev ra qeydê bîra xwe dike û di kêlîya pêwist da, wê derbiranê ji bîra xwe vetîne û bi kar tîne. Vê yekê bêhemdê xwe dike, zûzûka dike. Axiver dema derbirana *“Xwedê, j TE razî be”* yê bi kar tîne hîç li ser nafikire. Lê halbûkî dikare peyveka derbiranê li gorî xwe biguherîne bibêje; *“Xwedê, j te xweş be/Xwedê ji te memnûn be”* Ziman rê dide vê yekê. Lê belê Dîyarbekirîyên kurmancîaxiv bala xwe nadin vê yekê, li ser nahizirin. Ev awa, bi hev

ve kelijîye bûye wekî yekeyekê. Helbet mirov vê xalê nikare bi mînakên xweşikî îzeh bike, lê li sehayê ev xal pir baş xuya dike. Gelek kurmancên ku di bikaranîna zimanê xwe da neşareza jî, bi hêsanî hin derbiranên sereke di mêjîyê xwe da qeyd kirine û di yek derbê da wan ji bîra xwe vetînin û bi kar tînin.

Bêjeyên ku derbiranên qalibî pêk tînin, ligel hev herçend manayeka taybet destnîşan bikin jî bêjeyên derbiranan zû bi zû ji manaya xwe ya bingehîn dûr nakevin. Ji vî alîyê ve Gökdayî derbiranên qalibî teqez ji îdyoman cudatir dike. Çimkî îdyom piranî di manaya mecazî da ne, lê derbiranên qalibî piranî xwedî manaya bingehîn in (2020, r. 40-44). Derbirana *“Ne îşê êqil i”* ji çar bêjeyan pêk tê, bêjeya serî û dawî wesfeka wan manayî tune ye di vê risteyê da, heçî bêjeyên mayî îş û aqil her du jî di manaya bingehîn da hatine bikaranîn. Ango derbiran tê vê manayê, heke aqil hebûya îşekî weha -ew îş, îşekî neyînî yan zîyankar e- nedikir. Dîsa derbirana *“Bi Xwedê yi”* tê wê manayê ku ev tiştê bûyî/hatî ji alîyê Xwedayî ve hatîye kirin, loma bêje li wir jî xwedî manayeka bingehîn e. Hinek derbiranên Dîyarbekirê ku manaya bingehîn di hewînin ev in: *“Ti bi xêr û xweşî bixwî/bixwin-Qedera WÊ va bû-Xwedê derda ne-de-Xwedê star biki-Xwedê, l gor dilê TE bide-Xwedê sa’ata sax bide”*

Ligel derbiranên manaya bingehîn kêm be jî hin derbiranên Dîyarbekirê hene ku xwedî manaya mecazî ne. Mesela dema derbirana *“Xwedê yeka TE bike hezar”* mirov fam dike ku, bêjeya “hezar”ê ji manaya xwe hejmartîyê zêdetir manaya piranîyê dide der. Herweha ji derbirana *“Gunê TE, l histîyê TE”* yê jî fam dibe ku di vê derbiranê da, ne bêjeya “guneh”ê ne jî bêjeya “stû (histî)” yê di manaya bingehîn da ne, her du bêjeyan jî manaya xwe ya esasî wenda kirine. Manaya guneh li wir sûc e, manaya stû jî kes e, her du dibin yek û derbiran manaya berpirsyarîya vî sûcî, vê kirinê li wî kesî bixwe ye, ne kesekî din e. Wekî van derbiranan hin derbiranên dîtir jî hene ku ew jî xwedî manaya mecazî ne: *“Çavê te, l ser gula-Canê TE sax be-Çavê TE ronî-Marê WÊ tîn TE-Neyê serê kafira-Xwedê, b TE ra be”*

Derbiranên Dîyarbekirê wekî hemû derbiranan em dizanin ku hem di hînbûna zimanan da -çî zimanê zikmakî çî zimanê duyem- hem jî di axaftinê da -pêkanîna sexberîya zimanî, zelalî û famdarîya axaftinê, xelasîya ji gengeşîya hizirînê- xwedî kargîniyeka zêde ne, lê ji ber ku li sehayê me xebateka bi vî rengî nekirîye, em dê gotinê dirêj nekin û pûş nekutin. Çimkî bi rêya çavdêrîyê tespîtîkirina van her sê xalan (vi-vii-ix) hinekî zehmet e.

Li gorî Çakirî “mana ancax bi deqbandê dikare hebe” (2004, r. 248). Ango mirov deqbandê li ber çavan negire, manaya bêjeyê tune ye. Gencay, jî di heman fikrê da ye û ew jî dadixuyîne ku, derbiranên qalibî bêtî deqband nikarin pêk bên (2012, r. 5). Ev rêgez ji bo derbiranên qalibî jî sedî sed rast e. Di kêlîya axaftina axiver û guhdarê/î da heke deqbandeka guncan tune be, mirov nikare derbiranê bibêje. Derbiran di mêjîyê da bi halê xwe yê qalibî -hem binyad, hem mana, hem jî deqband- di xewê da ye, li bendê ye ku deqbenda guncan rû bide û ew jî mêjîyê vebê û dakeve ser ziman û bi lêv bibe.

Li sehaya xebatê em rastî pir nimûneyên balkêş hatin ku, hin kes -zarokên biçûk, zarokên nîvziman,⁵ ciwan û navsereyên ku bisteyê zimanê xwe nebin- derbirana qalibî ezber kirine û di hişê xwe da bi cih kirine, manaya wê jî dizanin, lê guncanbûna deqbandê yan baş qeyd nekirine yan jî xelet qeyd kirine. Ji ber ku di pêlika sêyem da dilikumin, derbiranê di wexteka çewt/neguncan da dibêjin. Bulut jî destnîşan dike ku nezanîna rewşa taybet ya derbiranan (2012, r. 1) mirov ditengijîne. Ji derbiranên Dîyarbekirê yên ku di deqbandeka şaş da tên gotin, yên sereke ev in: *“Oxir be-Bi xatirê TE”*. Li gorî mantiqa kurmançî divê kesê biçê, bibêje *“Bi xatirê TE”* yê mayî jî bibêje *“Oxir be”* lê mixabin di axaftina rojane da pir caran em rast lê hatine ku, kesê biçê dibêje, *“Oxir be.”* Ji ber vê çendê jî di wê kêliyê da ragihandin û têkilî qut dibe. Derbiranên din yên ku di deqbandeka neguncan tên gotin, *“Serê te sax be”* û *“Xwedê rehma xwe lê ke”* ne. Ev her du derbiran jî li şînê, ji xwedîya/ê şînê ra tên gotin. Lê nuansek heye di navbera wan da. Mirov derbirana *“Serê te sax be”* yê ji bo li ber dil mayîyan sebr rû bide, dilê wê/î xweş bibe dibêje; lê derbirana *“Xwedê rehma xwe lê ke”* yê daxwaz ji Xwedayê diloan e ku rehmê li mirîyê/î bike. Axiver bi vê yekê nîşanî şîngiran dide ku ew ji bo mirîyê/î ji Xwedayê daxwaza rehmê dike. Li Dîyarbekirê piştî rûdana van gotinan me ji çend bikarêneran pirsî ku wan ferqa wan nedizanîn.

Di vê xalê da, tiştêkî din yê balkêş jî ew e ku heta deqbandê rê nede, mirov nikare derbiranê bi kar bîne. Ango heta mirov li Dîyarbekirê behsa mirîyekê/î neke yan jî neçe şînekê nikare bibêje *“Xwedê rehma xwe lê ke”*. Ango ji bo ev derbiran bê gotin, lazim e yan mirineka birra hebe yan jî behsa wê bê kirin. Heta zarokê yekî çênebe, nikare bibêje *“Bi dê, w bav bi”*, heta rastî keseka/î berzewac neyê nikare bibêje *“Xwedê TE rastê rasta bîni”*. Ango şerta pêşîn ya bikaranîna derbiranan peyda bûna deqbandeka guncan e. Dibe ku derbiranek di deqbandên cuda cuda da bê gotin jî, lê esil ew e ku teqez deqbanda her derbirana qalibî heye.

Derbiranên qalibî edet, nerît û bawerîya civakekê, bi kurtasî çanda civakekê bi xweşikî nîşan didin (Gencay 2012, r. 5). Bi saya serê derbiranan mirov hal û ehwalê civakê dikare baş fam bike. Dema mirov li ser derbirana Dîyarbekirê *“Di rîya WÊ, da va hewû”* yê difikire, tê derdixe ku ev derbiran di nava civakeka bawermend/qederparêz da dijî. Çimkî ev derbiran di manaya, me çi bikira jî dê ev tiştê nexweş biqewimîya, tê gotin. Ango yê dîyarker Xweda ye, yên bêçare em in, ji hêza xwe bawer nekirin jî nîşaneyê civakeka bawermend e. Dîyarbekirîyên kurmançî axiv derbiran ligel nîşandana hest û helwestan, di kargîniya vesazkirina gotin/axaftinê da jî bi kar anîne. Çimkî derbirana *“Çi serê TE bêşînim”*ê ne hestekê, ne jî helwestekê nîşan dide; ew nîşan dide ku axiver dixwaze axaftina xwe hêdî hêdî ber bi dawîyê bîne. Ev bixwe jî cureyekî qedirdayîna kesên hember e.

5 Zarokên nîvziman: Ew zarokên ku di her du zimanan da jî bi giştî ne serkeftî. / Nîvzimanî: Duzimanîya sînordar. Cureyekî duzimanîyê ye ku bikarênera/ê zimanî di şîyanên her du zimanan da tam serkeftî nîn e (Süverdem & Ertek, 2020, r. 184). Li Dîyarbekirê piraniya zarokên kurd îro nîvziman in.

Derbiranên Dîyarbekirê, derbarê civaka bajêr da ev agahîyên jêrîn dan me ku me xal bi xal nivîsîn.

i. Di gelek derbiranan da, bêjeya “Xweda>Xwedê⁶ heye. Dîyarbekirîyên kurmançîaxiv nexwe civakeka zêde bawermend e. Ev derbiranên han jî delîlên wê yekê ne: *“Bi navê Xwedê-Destê Xwedê, l ser TE be-Ji bo Xwedê-Me kêr Xwedê zêde ki-TU ji Xwedê natirsî/natirsin-Xêra xwedê li TE be-Xwedê derda nede-Xwedê heye ...-Xwedê, b TE ra be-Xwedê, j TE ra bihêlî”* Ji nava 150 derbiranan di 56 derbiranan da, peyva “Xwedê” heye û di peyvekê da peyva “Ela” heye. Wekî yekûn di 57 peyvan da ev têgih heye, rêjeya vê peyvê, di derbiranan da ji %î 38 e.

ii. Di çend derbiranên Dîyarbekirê da, nîşaneyên kevnebawerîyan hene. Ev kevnebawerîyên han didin nîşan dan ku civak herçend oldar be jî, kiryar û gotinên derdîni di nava civakê da hîn jî zindî ne. Mesela dema derbirana *“Destê Xwedê, l ser TE be”* tê gotin, Dîyarbekirîyên bawermend Xweda wekî însanekî hizir kirine, çimkî dest endamê laşê mirovan e. Hin derbiranên Dîyarbekir ku bêhna kevnebawerîyan ji wan tê ev in: *“Dil bijîya+çav rijîya-Marê WÊ tên TE-Şeytanê” para TE bikute-Xwedê gotibi çi ...-Xwedê jê hez kir nekir ber desta”*

iii. Di nava civaka Dîyarbekirîyên kurmançîaxiv da, rojên giring yên wekî welidîn, dawet, cejn û mirinê da mirovan pirsar hev kirine, çûnhatin hebûye; em vê jî ji wê yekê fam dikin ku derbarê van babetan da derbiran afirandine. Hin derbiranên van seremonîyan ev in: *“Dest, û lingê TE sax bi/bin-‘Eyda WE bimbarekî bi-Serê te sax be-Xwedê miradê wa bike-Xwedê rehma xwe lê ke-Zêdeyîya WE, b dê, w bav bi”*

iv. Derbiranên qalibî, piştî ceribîn û pêvajoyên curbicur darijîne. Ji ber ku ceribîn û serborîyên civakan ji hev cuda ne, hinek derbiranên qalibî bi tenê di zimanê wê civakê da pêş ketine (Şahin, 2019, r. i). Civaka Dîyarbekirîyên kurmançîaxiv jî ji ceribîn, serborî û zanyarîyên xwe, hin derbiran afirandine ku em di nav miletê cîran da nabînin. Ev derbiranên han jê ra mînakên xurt in: *“Ar, û av disekini EW nasekini-Bixu nanê tisî, qûnê bike kursî-Hezar carî ser xêrê be-Bêmane-Av ronikî yi”*

v. Awayê fikirîna civakê, di derbiranan da xweş dixuyê. Dîyarbekirîyên kurmançîaxiv ji di axaftina rojane da xweşbîn û daxwazkarên qencî û başîyê ne. Di gelek derbiranên Dîyarbekirê da nîşanên vê yekê tînin. Mesela dema kesek xwarinê li mala yekî bixwe yan jî xwarinê ji kîsê yekî bixwe derbirana *“Xwedê berketa xu tê xê/kê”yê bi kar tîne*. Di vê derbiranê da axiver ji bo guhdarê/î bereketê dixwaze. Herweha dema dibêje *“Xwedê kerîm i”* hingê jî axiver hêvîyê dide guhdar, ev jî bi serê xwe nîşana fikirîna xweşbîn e. Ev derbiranên han, nimûneyên xweşbînî û daxwazên başîyê ne: *“Bexudar bî-Kerem ke/bike-Rehme, l BAVO-TI destê xu bavê çi bibi zêr-Xwedê fedîkar neki-Xwedê mera neki ber desta-Xwedê sona ME çê ki-Xwedê TE, j serê ME kêr neki”*

6 Xwedê, halê tewîyayî yê bêjeya “Xweda”yî ye.

7 Ev “ê”ya han, ne ya tewangê ye. Jixwe şeytan nêr e û tewanga bêjeyê, “î” ye; ev gireya dema bê “dê/wê/ê” ye.

Ligel xweşbînî û daxwazên baş, Dîyarbekirîyên kurmancîaxiv carna derbiranên reşbîn jî bi kar tînin û daxwazên nebaş jî dikin. Ev derbiranên han bi giştî bi navê nifiran tên zanîn. Wekî ku dibêjin, “*Xwedê ruhê TE bîri-Xwedê li TE xî*” hingê bi mirovan ra hesteka neyînî dîyar dibe. Lê bi giştî wekî rêje mirov bibêje, bi hesanî dikare bê gotin, ku li Dîyarbekirê xweşbînî û daxwazên baş zêdetir in, ji reşbînî û daxwazên nebaş. Ev her sê derbiran jî “*Îşê TE pê neketîye-Serê TE bixwi-TU ji me kêmbûy*” mînakên reşbînî û neyînî ne.

Derbiranên qalibî yên Dîyarbekirê, di ragihandina devkî û pêşxistina têkilîyên rojane da xwedî mîsyon in. Ji ber ku ragihandina devkî û têkilîyên rojane li ser hebûna du alîyan pêş dikevin, gelek derbiranên qalibî yên Dîyarbekirê jî hewceyî bersivê ne. Ango ragihêner derbiranekê bi kar tîne, guhdar jî bêhemdê xwe, bi awayekî otomatîk bi derbiranekê bersivê dide ragihênerê/î. Ev derbiranên han, girêdayî hev in, bê hev nikarin bihên bikaranîn. Wekî;

Ragihêner: *Xêr hatî/hatin (Derbirana yekem)*

Guhdar: *Nav xêrê da bî/bin (Derbirana duyem)*

Derbirana duyem bêtî derbirana yekem nikare hebe, ji bo ku ew bê bikaranîn, hewceyî bikaranîna derbirana yekem e. Her du derbiran, bi hev ra dibin rêzederbiran. Wekî rêzên zîncîrekê li pey hev tên û bi hev ve bestandî ne. Dema ku ragihêner li cem kesekî yan komekê derbirana “*Xwedê sona^a ME çê ki*”yê bi kar bîne, lazim e ku guhdar jî bi derbirana “*Amîn*”ê bersiv bide. Helbet di vê derbirana bersivê da -Amîn-mecburîyetek heye. Ku guhdar bi vê derbiranê bersivê nede, ragihandin dilikume. Axiver/ragihêner dê bikeve şikê ku çima guhdar amîntî nedaya daxwaza wê/î ya baş. Çimkî axiver daxwaza başîyê dike, heke bersiv ji ya/ê hember neyê, teqez dê guman çêbe. Ji ber ku bikaranîna wê derbiranê bûye “axaftineka nerîtî” (Baderneh, 2020, r.151) bikarneanîna wê jî wê nerîtê xera dike. Ev mînakên jêrîn hin mînakên sereke yên Dîyarbekirê ne ku bestandîyê hev in:

A: *Xwedê,j TE razî be*

B: *Xwedê,j TE jî razî be*

A: *Destê TE sax bi*

B: *‘Efîyet be/Noşican be/Şîfa be*

A: *Silamû ‘eleykim*

B: *‘Eleykî miselam*

4. Pêzanîn û Bikaranîna Derbiranên Qalibî yên Dîyarbekirê

Derbiranên qalibî yên zîmanekî yên ku bi giştî tên zanîn jî hene, yên ku li gundekî, deverekê, herêmekê tên zanîn jî hene. Helbet xebata me ji ber ku bi Dîyarbekirê ra sînordar e, em dê derbarê kurmancîaxên Dîyarbekirê da hizrên xwe eşkere bikin. Derbiranên ku me di vê gotarê da wekî dane bi kar anîn, 150 derbiran in. Îcar helbet me bi awayekî giştî xebateka îstatîstîkî li sehayê pêk neanîye û rêjeya zanîna van derbiranan dernexistîye. Lê me bi komeka biçûk ya kurmancîaxivan -88 kes- ra taqîkirineka onlîne çê kir. Agahî û encamên taqîkirinê bi vî awayî ne:

8 Ev bêje -son- ji tirkî derbasî kurmancî bûye, tê manaya “dawî”yê.

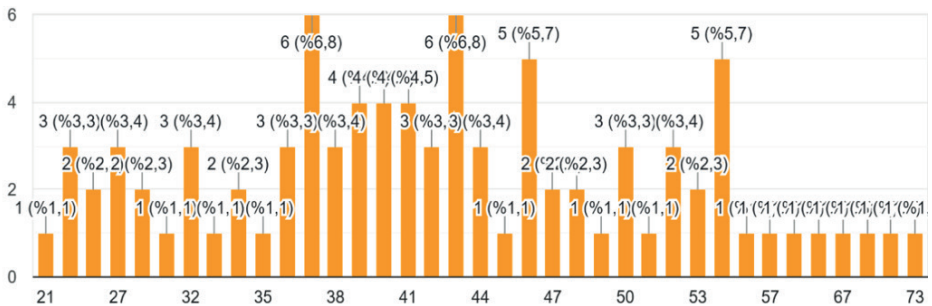
➤ Rapirsîna me di navbera 10-13.04.2025an da bi rêya onlîne hat kirin. Bi rêya nas û dostan li ser aplîkasyona WhatsAppê hat belavkirin û rapirsîya me çar rojan domîya.

➤ Rapirsîna me ji sê beşan pêk dihat, di beşa yekem da agahîyên derbarê rapirsînê da bi kurmancî û tirkî hatin eşkerakirin. Di beşa duyem da agahîyên şexsî hebûn -nav&paşnav, temen, dever, zayend, asta perwerdehîyê- û di beşa sêyem da jî 150 pirs hebûn. Dê beşdar yan vebijêrka “dizanim”ê bitikîne yan jî vebijêrka “nizanim”ê. Bersiva her pirsê puanek e, lê beşdar nizanin ku her pirs puanê tîne, nexwe ji bo puanê zêde dê meyla wan biçûya ser qutîya “dizanim”ê.

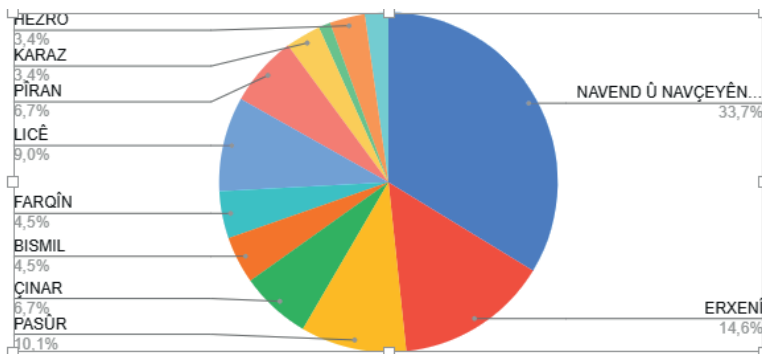
➤ Hinek kesên niyetbaş beyî ku agahîyên giring yê destpêkê bixwînin ji bo ku alîkarîya me bikin beşdarî rapirsîyê bûbûn -hinek ji wan kirmancên Dîyarbekirê bûn, hinek jî ne ji Dîyarbekirê bûn- lê me bersivên wan ji rapirsîyê derxistin. Herweha me bersivên malbata xwe û qebîleya xwe jî jê derxistin çimkî di derbiranên me nivîsî da jixwe bandora wan heye.

➤ Rêje û agahîyên beşdaran bi vî awayî ne:

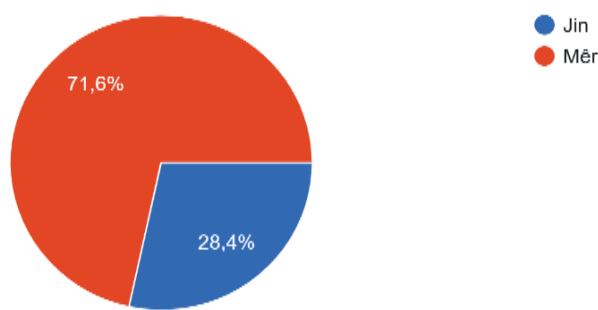
Grafîka 1. Temenê beşdaran

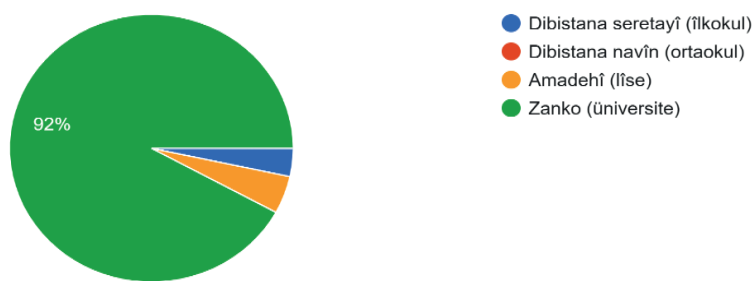
Grafîka 2. Devera beşdaran

Grafika 3. Zayenda beşdaran

Grafika 4. Perwerdehiya beşdaran⁹

9 Ji ber ku rapirsîya me onlîne bû gelek kesên nexwende yan jî kêmxwende nekarîn beşdarî rapirsînê bibin. Loma jî rêjeya zankoyê ewçend bilind e. Herweha ji ber ku rapirsîya me bi kurmancî bû, gelek kesên xwendeyên tirkî lê nexwendeyên kurdî jî dûrî xebatê man.

Tabloya 2. Zanîna derbiranê li gorî beşdaran						
Kod	Devera beşdarê/î	Temenê beşdarê/î	Perwerdehiya beşdarê/î	Zayenda beşdarê/î	Derbiranên dizane	Derbiranên nizane
B1 ¹⁰	Navend&Nav. Navendî	39	Zanko	Mêr	133	17
B2	Navend&Nav. Navendî	50	Zanko	Mêr	150	0
B3	Erxenî	46	Zanko	Mêr	143	7
B4	Pasûr	37	Zanko	Mêr	128	22
B5	Çinar	41	Amadehî	Mêr	149	1
B6	Navend&Nav. Navendî	23	Zanko	Jin	143	7
B7	Navend&Nav. Navendî	34	Zanko	Jin	150	0
B8	Erxenî	49	Zanko	Mêr	116	34
B9	Bismil	45	Zanko	Mêr	96	54
B10	Erxenî	39	Zanko	Jin	125	25
B11	Erxenî	39	Zanko	Jin	147	3
B12	Navend&Nav. Navendî	37	Zanko	Mêr	150	0
B13	Farqîn	32	Zanko	Mêr	145	5
B14	Licê	43	Zanko	Mêr	114	36
B15	Pasûr	42	Zanko	Mêr	143	7
B16	Farqîn	43	Zanko	Mêr	139	11
B17	Navend&Nav. Navendî	46	Zanko	Mêr	134	16
B18	Pîran	52	Zanko	Mêr	134	16
B19	Navend&Nav. Navendî	54	Zanko	Jin	117	33
B20	Pîran	40	Zanko	Mêr	131	19
B21	Pasûr	50	Zanko	Mêr	135	15
B22	Çinar	34	Amadehî	Jin	128	22
B23	Çinar	41	Zanko	Mêr	120	30
B24	Pasûr	37	Zanko	Jin	144	6
B25	Pasûr	73	Dibistana seretayî	Mêr	134	16
B26	Navend&Nav. Navendî	46	Zanko	Mêr	143	7
B27	Karaz	43	Zanko	Jin	144	6
B28	Erxenî	68	Dibistana seretayî	Jin	133	17
B29	Licê	23	Zanko	Mêr	124	26
B30	Karaz	38	Zanko	Mêr	136	14
B31	Erxenî	44	Zanko	Mêr	141	9
B32	Hênê	37	Zanko	Mêr	133	17

10 Koda beşdarê/î li gorî rêza wê/î ya beşdarîya rapirsîyê ye.

B33	Navend&Nav. Navendî	44	Zanko	Jin	105	45
B34	Navend&Nav. Navendî	42	Zanko	Mêr	128	22
B35	Hezro	25	Zanko	Mêr	147	3
B36	Pîran	47	Zanko	Mêr	129	21
B37	Erxenî	46	Zanko	Mêr	148	2
B38	Navend&Nav. Navendî	25	Zanko	Mêr	135	5
B39	Çinar	54	Zanko	Mêr	149	1
B40	Licê	47	Zanko	Mêr	131	19
B41	Navend&Nav. Navendî	36	Zanko	Mêr	144	6
B42	Pasûr	67	Zanko	Mêr	133	17
B43	Hezro	40	Zanko	Jin	148	2
B44	Erxenî	59	Zanko	Mêr	145	5
B45	Navend&Nav. Navendî	54	Zanko	Mêr	141	9
B46	Pasûr	32	Zanko	Jin	118	32
B47	Erxenî	44	Zanko	Jin	148	2
B48	Bismil	38	Zanko	Jin	127	23
B49	Navend&Nav. Navendî	27	Zanko	Jin	146	4
B50	Erxenî	60	Zanko	Mêr	143	7
B51	Navend&Nav. Navendî	32	Zanko	Mêr	132	18
B52	Navend&Nav. Navendî	54	Zanko	Mêr	140	10
B53	Navend&Nav. Navendî	39	Zanko	Jin	134	16
B54	Navend&Nav. Navendî	52	Zanko	Mêr	150	0
B55	Erxenî	42	Zanko	Mêr	144	6
B56	Licê	53	Zanko	Mêr	144	6
B57	Licê	51	Zanko	Mêr	98	52
B58	Navend&Nav. Navendî	48	Zanko	Mêr	144	6
B59	Pîran	53	Zanko	Jin	136	14
B60	Erxenî	54	Zanko	Jin	132	18
B61	Licê	55	Zanko	Mêr	146	4
B62	Farqîn	28	Zanko	Jin	130	20
B63	Çinar	33	Dibistana seretayî	Mêr	146	4
B64	Navend&Nav. Navendî	43	Amadehî	Mêr	126	24
B65	Çêrmûg	46	Zanko	Mêr	145	5
B66	Navend&Nav. Navendî	37	Zanko	Mêr	99	51
B67	Licê	40	Zanko	Jin	114	36
B68	Karaz	52	Zanko	Mêr	148	2
B69	Bismil	43	Zanko	Mêr	81	69
B70	Navend&Nav. Navendî	35	Zanko	Jin	127	23
B71	Pîran	36	Zanko	Mêr	147	3
B72	Navend&Nav. Navendî	27	Zanko	Jin	126	24
B73	Pasûr	43	Zanko	Jin	138	12
B74	Çinar	57	Zanko	Jin	142	8
B75	Navend&Nav. Navendî	50	Zanko	Mêr	128	22
B76	Çêrmûg	21	Zanko	Mêr	125	25
B77	Pîran	27	Zanko	Mêr	135	15

B78	Farqîn	41	Zanko	Mêr	133	17
B79	Pasûr	36	Zanko	Mêr	126	24
B80	Navend&Nav. Navendî	37	Zanko	Mêr	146	4
B81	Navend&Nav. Navendî	30	Zanko	Jin	114	36
B82	Licê	23	Zanko	Mêr	119	31
B83	Bismil	28	Amadehî	Mêr	127	23
B84	Navend&Nav. Navendî	43	Zanko	Mêr	143	7
B85	Hezro	48	Zanko	Mêr	132	18
B86	Navend&Nav. Navendî	40	Zanko	Mêr	146	4
B87	Navend&Nav. Navendî	38	Zanko	Mêr	138	12
B88	Erxenî	41	Zanko	Mêr	132	18

Li gorî agahîyên rapirsîyê beşdarê me yê herî ciwan 21 salî, beşdarê me yê herî mezin jî 73 salî ye. Piranîyê beşdaran navsere ne. Herweha rêjeya mêran sê carî beşdarbûna jinan e. Di rêjeya deveran da jî Navend û Erxenî li pêş in. Di asta xwendinê da beşdarbûna asta zankoyê ji %î92 ye.

4 beşdaran di navbera 80 û 100î da puan girtine, 8 beşdaran di navbera 100 û 120î da puan girtine, 38 beşdaran jî di navbera 120 û 140î da puan girtine, 38 beşdarên din jî di navbera 140 û 150yî da puan girtine. Nîvekîya zanabûna derbiranên qalibî 133.91 e. Ev jî tê wê manayê ku piranîya derbiranên qalibî ji alîyê beşdaran ve tên zanîn. Di ser sedî ra rêjeya zanîna derbiranên qalibî, ji %î 88.666 e. Ev jî rêjeyeka gelek bilind e. Beşdarê herî kêr derbiranan dizane jî bi 81 derbiranê zanîye, bi 69 derbiranan nezanîye. Dîsa jî rêjeya zanîna wî ji %î 54 e. Di rapirsîya me da 4 beşdaran destnîşan kirîye ku ew bi hemû derbiranan dizanin rêjeya zanîna wan ji %î 100 e. Ligel van kesên ku derbiranek, du derbiran, sê derbiran nezanî jî gelek in. Ev yek j nîşanî me didin ku derbiranên qalibî yê Dîyarbekirê, di nav Dîyarbekirîyan da bi berbelavî tên zanîn.

Tabloya 3. Rêjeya zanîn û nezanîna derbiranên qalibî

	Yên dizanin	Rêjeya zanînê ¹¹	Yên nizanin	Rêjeya nezanînê
1. Amîn	82	%93	6	%7
2. Ar.û av disekini EW nasekini	77	%87	11	%13
3. Av ronikî yi	58	%65	30	%37
4. Bawer ki	82	%98	2	%2
5. Bêmane	69	%78	19	%22
6. Bênezêr	84	%95	4	%5
7. Berketa Xelîlîbram tê kevê	69	%78	19	%22

11 Di nivîsîna rêjeyan da, me hejmarên piştî xalan (wekî 82.85) nîşan nedane û heke hejmar 5 û jê zêdetir be, me temamî hejmara jorîn kirîye, heke 4 û jêtir be, me temamî hejmara jêrîn kirîye.

8. Berxudar bî	79	%90	9	%10
9. Bêtarê bêtara heni	61	%69	27	%31
10. Bi dê,w bav bi	72	%82	16	%18
11. Bi gotina gotincîya	44	%50	44	%50
12. Bi navê Xwedê	86	%98	2	%2
13. Bi xatirê TE	85	%97	3	%3
14. Bi xêr herî, bi xweşî vegerî	78	%88	10	%12
15. Bi Xwedê yi	80	%91	8	%9
16. Bixu nanê tisî, qûnê bike kursî	41	%47	47	%53
17. Can bira can	58	%66	30	%34
18. Can can	72	%82	16	%18
19. Canê TE sax be	86	%98	2	%2
20. Çavê min TE nebîne	87	%99	1	%1
21. Çavê MI birjê	84	%95	4	%5
22. Çavê TE ronî	88	%100	0	%0
23. Çavê te,l ser gula	66	%75	22	%25
24. Çi serê TE bêşînim	85	%97	3	%3
25. De ‘edet i	52	%59	36	%41
26. Destê TE sax bi	88	%100	0	%0
27. Destê Xwedê,l ser TE be	78	%89	10	%11
28. Dest,û lingê TE sax bi/bin	84	%95	4	%5
29. Di qismetê ME da çi hebe	84	%95	4	%5
30. Di rîya WÊ,da va hewû	52	%59	36	%41
31. Dil bijîya+çav rijîya	67	%76	21	%24
32. Dûrî hazira	78	%89	10	%11
33. Dûrî ME/Dûrî ME bi	79	%90	9	%10
34. Dûrî ometa Miheme	85	%97	3	%3
35. Dûrî van deran/Dûrî vara/Dûrî va dera	84	%96	4	%4
36. ‘Eferim	86	%98	2	%2
37. ‘Efîyet be	88	%100	0	%0
38. ‘Eleykî miselam	80	%91	8	%9
39. ‘Ey b i ‘eyb	84	%97	4	%3
40. ‘Eyba reş	85	%97	3	%3
41. ‘Eyda WE bimbarekî bi	88	%100	0	%0
42. Elawekîl	83	%94	5	%6
43. Gunê TE,l histîyê TE	77	%88	11	%12
44. Hela lê mêzi	75	%85	13	%15
45. Halla halla	86	%98	2	%2
46. Hek neheq	77	%88	11	%12
47. Hemd ji Xwedê ra	86	%98	2	%2

48. Her roya Xwedê	80	%91	8	%9
49. Heyat û bîla	40	%45	48	%55
50. Hezar carî ser xêrê be	87	%99	1	%1
51. Hindik mawû	84	%96	4	%4
52. Îşê TE pê neketîye	86	%98	2	%2
53. Îşê Xwedê	86	%98	2	%2
54. Ji bo xatirê MIN	87	%99	1	%1
55. Ji bo Xwedê	87	%99	1	%1
56. Ji kerema xwe	84	%96	4	%4
57. Ji MI gotin	82	%93	6	%7
58. Ji MI waqa	45	%51	43	%49
59. Ji pirsê eyb nebi	75	%85	13	%15
60. Ji Xwedê pêxember bitirsi	83	%94	5	%6
61. Ji Xwedê yi	71	%81	17	%19
62. Ji Xwedê ve 'eyan i	73	%83	15	%17
63. Karê Xwedê qedandin i	64	%73	24	%27
64. Kerem ke/bike	87	%99	1	%1
65. Marê WÊ tên TE	72	%82	16	%18
66. Me kêr kir Xwedê zêde ki	84	%96	4	%4
67. Mîna Xwedê diwi	64	%73	24	%27
68. N'alet li şeytîn	86	%98	2	%2
69. Nav li dinê be	53	%60	35	%40
70. Nav xêrê da bî/bin	83	%94	5	%6
71. Ne îşê êqil i	78	%89	11	%11
72. Ne'ûzûbila	69	%78	19	%22
73. Neyê serê bisilmana	80	%90	8	%10
74. Neyê serê kafira	83	%94	5	%6
75. Noşîcan be	78	%89	10	%11
76. Oxir be	87	%99	1	%1
77. Qedera WÊ va bû	85	%97	3	%3
78. Qismet be	87	%99	1	%1
79. Qûna kê tazî ye	74	%84	14	%16
80. Rehme,l BAVO	81	%92	7	%8
81. Rehme,l gora mirîyê TE bi	87	%99	1	%1
82. Rica dikim	81	%92	7	%8
83. Saxîya canê TE	88	%100	0	%0
84. Ser çavê mi	87	%99	1	%1
85. Ser ronîya mi	70	%80	18	%20
86. Ser sera, ser çava	88	%100	0	%0
87. Ser serê mi	87	%99	1	%1

88. Serê TE bixwi	82	%93	6	%7
89. Serê te sax be	87	%99	1	%1
90. Sihet xweş	87	%99	1	%1
91. Silamû 'eleykim	86	%98	2	%2
92. Solên TE_l ber derê ME kevn bûne	65	%72	25	%28
93. Şeytan_ê para TE bikute	45	%51	43	%49
94. Şîfa be	85	%97	3	%3
95. TE dinê nedîyi	83	%94	5	%6
96. Teqdîra Xwedê	80	%90	8	%10
97. TI bi xêr û xweşî bixwî/bixwin	81	%92	7	%8
98. TI destê xu bavê çi bibi zêr	74	%84	14	%16
99. TI îzna MI bidî/bidin	84	%96	4	%4
100. TI sax EZ silamet	87	%99	1	%1
101. TU ji me kêmbûy	80	%90	8	%10
102. TU ji Xwedê natirsî/natir-sin	86	%98	2	%2
103. Tu û Xwedê	85	%97	3	%3
104. Tu_b xêr û xweşî xerc kî	80	%90	8	%10
105. Xêr be înzela	85	%97	3	%3
106. Xêr hatî/hatin	86	%98	2	%2
107. Xêra Xwedê li TE be	84	%96	4	%4
108. Xwedê bela xu bidi TE	83	%94	5	%6
109. Xwedê berketa xu tê xê/kê	82	%93	6	%7
110. Xwedê biki	84	%96	4	%4
111. Xwedê canê sax bide	85	%97	3	%3
112. Xwedê çi gotibi	80	%90	8	%10
113. Xwedê derda nede	86	%98	2	%2
114. Xwedê 'ef biki	85	%97	3	%3
115. Xwedê ewladkî salih bidi TE	85	%97	3	%3
116. Xwedê fedîkar neki	75	%85	13	%15
117. Xwedê gotibi çi	82	%93	6	%7
118. Xwedê hebîna/hebini	55	%63	33	%37
119. Xwedê heye	86	%98	2	%2
120. Xwedê jê hez kir nekir ber desta	75	%85	13	%15
121. Xwedê ji bêtara bistrîne	78	%88	10	%12
122. Xwedê kerîm i	83	%94	5	%6
123. Xwedê li TE xi	75	%85	13	%15
124. Xwedê_l rîyê TE mêze kiriya	77	%88	11	%12
125. Xwedê mera neki ber desta	85	%97	3	%3
126. Xwedê miradê wa bike	88	%100	0	%0
127. Xwedê nedi dijmini mi	83	%94	5	%6

128.	Xwedê neki	85	%97	3	%3
129.	Xwedê nîşan nede	79	%90	9	%10
130.	Xwedê rehma xwe lê ke	86	%98	2	%2
131.	Xwedê ruhê TE bîri	69	%78	19	%22
132.	Xwedê sa'ata sax bide	79	%90	9	%10
133.	Xwedê sona ME çê ki	78	%88	10	%12
134.	Xwedê star biki	86	%98	2	%2
135.	Xwedê TE bêli	79	%90	9	%10
136.	Xwedê TE rastê rasta bîni	72	%82	16	%18
137.	Xwedê TE,j serê ME kê m neki	85	%97	3	%3
138.	Xwedê wekîl	86	%98	2	%2
139.	Xwedê yeka şîrhelal rastê TE bîni	84	%96	4	%4
140.	Xwedê yeka TE bike hezar	85	%97	3	%3
141.	Xwedê,b dê û bav mezin bike	84	%96	4	%4
142.	Xwedê,b TE ra be	80	%91	8	%9
143.	Xwedê,j TE jî razî be	88	%100	0	%0
144.	Xwedê,j TE ra bihêli	80	%91	8	%9
145.	Xwedê,j TE razî be	88	%100	0	%0
146.	Xwedê,l gor dilê TE bide	83	%94	5	%6
147.	Yarbî ti zanî	77	%88	11	%12
148.	Zêdeyîya WE bi xêr bi	61	%70	27	%30
149.	Zêdeyîya WE,b dê,w bav bi	58	%66	30	%34
150.	Zehmet newî	85	%97	3	%3

Çawa ku di encamên vê rapirsîyê da jî xuya dîkin, derbiranên qalibî ji alîyê piranîya xelkê ve tên zanîn. Li gorî encamên rapirsîyê, 9 derbiranên me ji alîyê 88 kesan ve hatine zanîn, rêjeya zanîna wan ji % 100î e. Derbiranên *“Çavê TE ronî-Destê TE sax bi-‘Efîyet be-‘Eyda WE bimbarekî bi-Saxîya canê TE-Ser sera, ser çawa-Xwedê miradê wa bike-Xwedê,j TE jî razî be-Xwedê,j TE razî be”* derbiranên herî berbelav yên vê rapirsîyê ne. Piştî van derbiranan 13 derbiranên me jî hene ku tenê ji alîyê kesekî ve nehatine zanîn û rêjeya zanîna wan jî ji %î 99 e. Li gorî beşdarên Dîyarbekirî derbiranên *“Çavê min TE nebîne-Hezar carî ser xêrê be-Ji bo xatirê MIN-Ji bo Xwedê-Kerem ke/bike-Oxir be-Qismet be-Rehme,l gora mirîyê TE bi-Ser çavê mi-Ser serê mi-Serê te sax be-Sihet xweş-TI sax EZ silamet”* jî dîsa derbiranên zehf berbelav in.

Rapirsîya me çawa ku derbarê derbiranên berbelav da me agahdar dike herweha derbarê yên neberbelav da jî me agahdar dike. Li gorî rapirsîya me bi tenê du derbiranên me hene ku ji nîvê beşdaran bêtir pê nezanîne. Derbiranên *“Heyat û bîla- Bixu nanê tisî, qûnê bike kursî”* piranîya beşdaran nezanîne, yan jî li derdora xwe nebihîstine. Rêjeya zanîn û nezanîna derbirana *“Bi gotina gotincîya”* yê jî nîvenîv e. Di listeya jêrîn da li gorî rêjeya nezanînê deh derbiranên neberbelav hatine rêzkirin.

Tabloya 4. Derbiranên herî zêde nayên zanîn

	Yên dizanin	Rêjeya zanînê	Yên nizanin	Rêjeya nezanînê
1. Heyat û bîla	40	%45	48	%55
2. Bixu nanê tîsî, qûnê bike kursî	41	%47	47	%53
3. Bi gotina gotincîya	44	%50	44	%50
4. Ji Mî waqa	45	%51	43	%49
5. Şeytan,ê para TE bikute	45	%51	43	%49
6. De ‘edet i	52	%59	36	%41
7. Di rîya WÊ,da va hewû	52	%59	36	%41
8. Nav li dinê be	53	%60	35	%40
9. Av ronikî yi	58	%65	30	%37
10. Xwedê hebîna/hebini	55	%63	33	%37

Encam

Derbiranên qalibî wekî yekeyeka zimanê qalibî xwedî kargînî û taybetîyên balkêş in, lê mixabin ku van keresteyên zimanî û folklorî, ne bi têra xwe bala zimannasan kêşaye ne jî ya folklornasan. Di van çend salên dawîn da, zimannasên ku berê xwe dane zimannasîya civakî û rêbazên nû yên hînbûna zimanî, fam kirine ku derbiranên qalibî çiqaş giring in ji bo ziman, çand, folklor û neteweyekê. Me jî di vê xebatê da, bi giştî berê xwe da derbiranên qalibî yên Dîyarbekirê û me bi mînakan taybetîyên derbiranên Dîyarbekirê eşkere kirin. Herweha bi rapirsîyê jî me derbarê berbelavîya derbiranan da bi dane û rêjeyên derbiranan, giringîya vê babetê raxist ber çavan.

Derbiranên Dîyarbekirê yên bi zaravayê kurmancî derbarê awayê hizirîn, ziman û çanda gelê Dîyarbekirê da me agahdar dike û destnîşan dike ku gelî meyla xwe daye ser çî û jî çî jî xwe daye alî. Dixuyê ku gelê Dîyarbekirê di jîyana rojane da girin-gîyeka zêde daye nezaket, edeb û rewîştê.

Di derbiranên qalibî yên Dîyarbekirê da rêjeya bikaranîna daxwazên başîyê û hestên xweşbînî ji bikaranîna yên xirabîyê û reşbînîyê zêdetir e. Derbiranên Dîyarbekirê xwedî varyantên cuda ne, derbiranek bi guherîna cihê guvaşê, ketina pêveberê diguhere û dikeve awayekî din û dibe varyanta derbiranê. Di derbiranên qalibî yên Dîyarbekirê da bandora dînî gelek zêde ye, nemaze bêjeya “Xweda”yî gelek belave ye. Ligel vê di hin derbiranên qalibî da jî nîşaneyên bawerîyên gelêrî jî hene. Piranîya derbiranên qalibî di awayê risteyê da ne, di hinek derbiranan da pêveber ketibe jî ji manayê tê derxistin ku ew pêveber heye. Çawa ku zanîn û bikaranîna derbiranên qalibî têkilîyan baştir; hest û helwestan çêtir nîşan bide jî nezanîn, bikarneanîn yan jî bikaranîna wan ya şaş jî dibe sedema alozî, gengeşe û qutbûna têkilîyan.

Xweş xuya kir ku piranîya derbiranan Dîyarbekirê, ji alîyê piranîya vê civakê ve tê zanîn. Temen, asta perwerdeyê, zayend û devera bikarêneran ji hev cuda be jî, berbelavîya derbiranan li gorî van pîveran naguhere, bi tenê hin derbiranên qalibî

zêde berbelav in û hin jî kêr berbelav in. Zanîna derbiranên Dîyarbekirê jî li gelek deverên bajarî û di nava nivşên cuda da jî nîşan dide ku, ji van 150 derbiranan yên ku zêde ne belave, 7 heb in û rêjeya wan jî ji %î 5 e.

Çavkanî/References

Alwhan, H. S. (2019). An Overall Study of Formulaic Expressions (di nav) *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*. 8/3 (24-30).

Aksan, D. (1979). *Her Yönuyle Dil* (1. Cilt) (2. Baskı). Ankara: TDK Yayınları.

Badarneh, M. (2020). Formulaic Expressions of Politeness in Jordanian Arabic Social Interactions. (di nav) *In Formulaic Language and New Data: Theoretical and Methodological Implications*, 151-170. Berlin: De Gruyter Mouton.

Baran, B. (2018). *Rêzimana Kurmancî* (Çapa duyem). Amed: Weşanên Wardozê.

Bayraktar, S. (2019). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Bir Kültür Aktarım Aracı Olarak Kalıp Sözler*. Teza Doktorayê ya Çapnebûyî. Ankara: Hacettepe Üniv. Türiyat Araştırmaları Enstitüsü.

----- (2022). *Kalıp Sözler Özellikleri, Sınıflandırılması, Kültürel Göstergeleri, Yabancı Dil Öğretimindeki Yeri*. Ankara: TDK Yayınları.

Bekdaş, M. & Delen, M. (2024). Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kültürel Aktarım Bağlamında Kalıp İfadelerin Oyunlarla Öğretimi: (D)ilim Oyunu Örneği. (di nav) *Çocuk Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi*. 7(2). 117-133.

Bulut, S. (2012). *Anadolu Ağzlarında Kalıp Sözler ve Kullanım Özellikleri*. Teza Lîsansa Bilind ya Çapnebûyî. Ordu: Ordu Üniv. SBE.

Creswell, W. J. (2023). *Nitel Araştırma Yöntemleri* (7. Baskı). M. Bütün & S. B. Demir (wer.). Ankara: Siyasal Kitapevi.

Çakır, C. (2004). Anlamin Bağlam Açısından İncelenmesi: Kökanlambilim ve Artanlambilim (di nav) *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 3. 245-255.

Çukurlu, Ö. & Erdem, G. (2023). Pre-Service English Teachers' Awareness of Formulaic Language Use: Implications for Language Instruction. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*(56), 849-861.

Dundes, A. (1998). *Halk Kimdir. M. Ekici* (wer.) (di nav) Milli Folklor. Sayı: 37 (139-153).

Erol, Ç. (2007). *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme*. Teza Lîsansa Bilind ya Çapnebûyî. İstanbul: İstanbul Üniv. SBE.

Ersoy, H. Y. (2011). *Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler* (di nav) *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (30) (1-54).

Farqînî, Z. (2004). *Ferhenga Kurdî-Tirkî*. Stenbol: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.

Gencay, N. (2012). *Kuzey Kıbrıs Türk Ağızlarında Kalıp Sözler*. Teza Lîsansa Bilind ya Çapnebûyî. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Ün. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Gökdayı, H. (2020). *Türkçede Kalıp Sözler* (3. Baskı). İstanbul: Kriter Yayınevi.

Jiang, S. (2021). *How Does Modification Affect The Processing Of Formulaic Language? Evidence From L1 And L2 Speakers Of Chinese*. Teza Doktorayê ya Çapnebûyî. Wellington: Victoria University. Applied Linguistics.

Karataş, Z. (2017). Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi. (di nav) *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*. 1(1). 68-86.

Kecskes, I. (2017). Deliberate Creativity and Formulaic Language Use. K. Allan & A. Capone & I. Kecskes (ed.) (di nav) *Pragmemes and Theories of Language Use*. Volume 9 (3-20).

König, Ç. G. (1991). Toplumdilbilim Açısından Dil ve Dil Türleri Kavramları Üzerine (di nav) *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. 59-71.

Kurt, Ş. (2020). *Türkiyede Kürtçe Öğretim Deneyiminin İncelenmesi (1968-2018)*. Teza Doktorayê ya Çapnebûyî. Diyarbakır: Dicle Ün. SBE.

Lu, X. (2023). *Chunking Grammar Learning: The Study of Formulaic Expressions in Chinese as a Second Language*. Teza Doktorayê ya Çapnebûyî. Zanîngeha Arîzonayê.

Onan, B. (2012). Dil Eğitiminin Bilimsel Temelleri: Ferdinand De Saussure'ün Genel Dilbilim Kuramında Dil Eğitimiyle İlgili Bulgular. (di nav) *MKÜ SBE. Dergisi*. Cilt: 9 Sayı: 17. (2019-243).

Rammell, S. C. & Sittis, L. V. D. & Pisoni, B. D (2017). Perception of formulaic and novel expressions under acoustic degradation (di nav) *The Mental Lexicon* 12:2. 234-262.

Süverdem, F. B. ve Ertek, B. (2020). İki Dillilik ve İki Kültürlülük: Göç, Kimlik ve Aidiyet. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 6(2), 183-207.

Şahin, S. (2019). *Türkmen Türkçesinde Kalıp Sözler*. Teza Lîsansa Bilind ya Çapnebûyî. Denizli: Pamukkale Ün. SBE.

Teberoğlu, D. (2022). İslam Türkay'ın Şiirlerinde Kalıplaşmış Dil Öğeleri (di nav) *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN*. 73 (Haziran), 109-149.

Toklu, O. (1995). Türkçe ve Almancada Kalıp Sözler (di nav) *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 3. Sayı: 2. (113-140). Ankara: Ankara Ün. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Tor, G. (2012). Mersin'den Birkaç Kalıp Söz (İlişki Sözü) Üzerine (di nav) *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) (766-786)*.

url 1. <https://ich.unesco.org/en/convention>. Dîroka sûdwergirtinê: 19/01/2025.

Ünsal, G. (2013). Dil Öğretiminde Kalıp Sözler ve Çevirisi (di nav) *Turkish Studies*. Volume 8/8 (1383-1394).

Wray, A. & Perkins, R. M. (2000). The function of formulaic language: an integrated model (di nav) *Language & Communication*. 20 (1-28).

Wood, D. (2002). Formulaic language acquisition and production: Implications for teaching. *TESL Canada Journal*, 20(1), 1-15.

----- (2015). *Fundamentals of Formulaic Language*. ?. Bloomsbury Publishing.

Zavialova, A. (2015). *Explicit Instruction of Formulaic Expressions and Second Language Pragmatic Competence: A Collective Case Study*. Teza Lîsansa Bilind ya Çapnebûyî. Ottawa: Carleton Universty: Applied Linguistics and Discourse Studies.

Notên Dersan

Baş, H (?). *Araştırma-Nitel Araştırma (Sunu-Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri)*. Dîroka sîdwergirtinê: 05/03/2025. <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=72601>.

Extended Abstract

Ancient cities like *Dîyarbekir* provide researchers with a lot of material in current social sciences as well as historical studies. Formulaic expressions, which are the subjects of two social sciences such as linguistics and folklore, are a current issue in both disciplines. In this study, we intended to conduct a two-year field study on formulaic expressions used in *Dîyarbekir* kurmanjî and share the findings.

In the introduction part of the study; brief information about language, linguistics, folklore, formulaic expressions and *Dîyarbekir* was given. In the continuation, information about the study method and the study area was given and the limits of the study were specified. In addition, the methods of obtaining the data were explained. In this study, which was limited to the *Dîyarbekir* area, the event research model was preferred using the qualitative method. In order to measure the prevalence of the data, an electronic survey was conducted with 88 participants. In the first part of the study, the difficulties of defining formulaic expressions were emphasized and the definition of formulaic expressions was made. It was stated that criteria such as meaning, function, structure, context and prevalence should be taken into consideration when defining formulaic expressions. In the second part of the study, the features of formulaic expressions were given in order and references were made to the studies of expert researchers in the field.

In the introduction of the third part, which forms the basis of the study, information was given about the compilation, deciphering and writing of 150 formulaic expressions that we used as examples in our study. It was emphasized that the expressi-

on forms of the speakers were taken as basis in the deciphering of the compilations and that care was taken to transfer the spoken language into writing rather than the standard language. In the continuation of the section, the features seen in *Dîyarbekir* formulaic expressions were explained with examples collected from the field. It was seen that *Dîyarbekir* formulaic expressions were mostly seen in sentence form in terms of structure; and in terms of the number of words, the formulaic expressions at hand consisted of 3 or 4 words. It was determined that the feature of semantic and structural stereotyping was also seen in *Dîyarbekir* formulaic expressions. It was stated that most of the compiled formulaic expressions had real meanings as a general feature of formulaic expressions. It was also stated that, contrary to the widespread knowledge of formulaic expressions and their use in the correct context, there was a situation of using formulaic expressions in the wrong context, especially seen in some semi-lingual children.

In the fourth part of study it was stated that *Dîyarbekir* formulaic expressions reflect the perspective of the people of *Dîyarbekir* and that there are mandatory answers in some formulaic expressions. An electronic survey was conducted with 88 people in order to measure the prevalence of *Dîyarbekir* formulaic expressions. As a result of the survey consisting of 150 questions from 88 Kurmanc speakers from *Dîyarbekir*, it was seen that the formulaic expressions were known by participants of different genders, ages and regions.

This study showed us that *Dîyarbekir* formulaic expressions, like formulaic expressions in other languages, are similar in terms of structure, context, meaning, function and prevalence. It was also seen that underlying this general similarity are formulaic expressions that reflect the perspective of the people of *Dîyarbekir*. As field studies and analytical data studies increase, the language culture and perspective of the people of *Dîyarbekir* on life will be better understood.

Pêvek 1. (Destûra Etîkê)

Evrak Tarih ve Sayısı: 04/01/2023-424211

**T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Hukuk Müşavirliği**Sayı : E-14679147-663.05-424211
Konu : İnceleme (Projenin Değerlendirilmesi)

04/01/2023

Sayın EŞREF BURAN

"Diyarbakır Yöresinde Kalıp Sözler" başlıklı çalışmanız Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Çalışma ve Yayın Etiği Yönergesi uyarınca Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı tarafından değerlendirilmiş olup söz konusu çalışmanın bilimsel etik açısından uygun olduğuna ilişkin Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı kararı Üniversitemiz Rektörlük Makamının 04.01.2023 tarih ve 422697 sayılı Olur'u ile uygun görülmüştür.

Bilgilerini rica ederim.

Av. Rengin AVCI
Hukuk Müşaviri V.

Ek: İlgili Belgeler(1 sayfa)

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : BSEZK4FYUY Pin Kodu : 30613

Belge Takip Adresi :
<https://turkiye.gov.tr/ebd?cK=5539&cD=BSEZK4FYUY&cS=424211>Adres:Dicle Üniversitesi Rektörlüğü, 21280-Diyarbakır
Telefon:+90 412 241 10 00 Faks:+90 412 241 10 56
e-Posta:gensek@dicle.edu.tr Elektronik Ağ:http://www.dicle.edu.tr
Kep Adresi: dicleuniversitesi@hs01.kep.trBilgi için: Erkan Seyrek
Unvan: Büro Personeli

Tel No: 2237

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.